

İSLÂM HUKUKU VE İNSAN HAKLARI ÜZERİNE

Wael B. Hallaq

Prof. Wael B. Hallaq Kolombiya Üniversitesi'nde İslâm hukuku ve İslâmî entelektüel tarih üzerine çalışan önde gelen bir akademisyendir. Bu söyleşide, Afganistan'daki gelişmelerin bizlere hatırlattığı Batılı ve İslâmî yönetim ve insan hakları kavrayışları arasındaki gerilim hakkındaki fikrini soruyoruz. (Andreas Matthias)

İMAN, SADAKAT VE ULUS DEVLET

Profesör Wael Hallaq, bugün sizi aramızda görmekten büyük bir heyecan ve onur duyuyorum. İslâm hukuku ve İslâmî entelektüel tarih konusunda dünyanın önde gelen uzmanlarından birisiniz ve bize Şeriat'ın bazı inceliklerini açıklamayı kabul ettiniz.

İmkânsız Devlet [İslam, Siyaset ve Modernliğin Moral Çıkmazı]¹ kitabınızda kelimenin modern anlamıyla İslâmî bir "devletin" imkânsız olduğunu öne sürüyor-

1 Wael B. Hallaq, *İmkânsız Devlet*, çev. Aziz Hikmet, Babil Kitap, İstanbul, 2019. Hallaq'ın bu kitabı içeriğini yansıtmayacak bir altbaşlıkla Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın orijinal alt başlığı "İslâm, Siyaset ve Modernliğin Moral Çıkmazı" iken bu "Modern Çağda Bir İslâm Devleti Niçin Mümkün Değildir?" şekline dönüştürülmüştür. Dolayısıyla imkânsız olanın modern ulus devlet, modernlik değil bir İslâm devleti olduğu intibai uyandırılmıştır.[ed.]

sunuz. Modern Müslümanların dahi Batı tarzı bir devletin temel önermelerini kabul etmekte zorlanacağını söylüyorsunuz. Bunun nedenini okuyucularımıza kısaca açıklayabilir misiniz?

Şu an için, modern devletin belli bir ahlaki düzeni temsil ettiğini varsayarsak, benim iddiam, bu düzenin genel olarak İslâm'ın temsil ettiğinden önemli ölçüde farklı olduğudur.

İslâm'ın pek çok şey olduğuna şüphe yok. İslâm şeriattır, tasavvufur ve bunun yanında daha birçok şeydir, bizim için bilhassa günümüzde, şeriat ve tasavvuf usullerindeki çeşitlilik ve çoğulculuğa aklımızın ermesi zorlu bir görev olacaktır. Şeriat, birçok dâhili ama farklılaşan yorumlarla muhtelif ekolleri kapsarken tasavvuf, şeriat kadar belki daha da fazla, münferit ve çeşitlidir.

Yine de, tüm bu ayrılıklar içinde ve uzun bir farklılık ve çeşitlilik yelpazesinde, İslâm'ın hiçbir yerinde vatandaş-tebaa büyüüp yetiştirilemez. Vatandaş olmak, nihai varoluşsal gereklilik olarak ulusa ve devlete psikoepistemik şekilde sadık olmaktır. Devlet ve ulus, hayata ve ölüme hükmederler. Ama devlet ve ulus, Müslüman bir tebaanın imanına ve sadakatine hükmetmeye yetmez. Devlet ve millet, Müslümanlar için hayatın manasının meskûn olduğu bir ahlaki timsal mevki değildir ve olamaz.

Peygamber misalinin, çoğu zaman bir ve aynı olmayan şeriat ve tasavvuf için neden bu denli merkezî olduğunu bu bağlam içerisinde anlamaya çalışmıyoruz. Peygamberin peygamber olmasından dolayı böylesi bir ahlaki öykünme, önem ve merkezîyet kazanmış değildir. Bu, daha çok bir varlığa ibadet etmek için, o varlığın, kişinin kendisini ahlaki bir özne olarak kasıtlı bir şekilde biçimlendirdiği benlik teknolojilerinin bir örneği olması gerekliliğinden kaynaklanır. Bu bilinçli ve kasıtlı teknoloji olmadan İslâm olmaz ve Foucault'nun Collège de France derslerinde ciltler hâlinde bizlere gösterdiği gibi bu teknolojiler modern var olma ve yaşama biçimlerinde yok oldu - ki böylesi bir kaybın bedelini ağır bir şekilde ödedik.

Modern devlet tebaayı dışarıdan baskı ve disiplin yoluyla oluştururken, İslâm onları içeriden, benliğin bilinçli ve kasıtlı olarak kendi üzerinde faaliyet gösterdiği bir benlik, içebakış ve öz disiplin süreci, ahlaki bir kendini yetiştirme süreci vasıtasıyla oluşturur.

İslâm'daki süreç bu nedenle son derece bireyseldir ancak modern devlette, tam bir tezatla kolektiftir ve kendini gerçekleştirmenin içsel dinamiklerinden yoksundur.

SİYASİ TEOLOJİ AÇISINDAN SEKÜLER VAROLUŞ

Eğer sizi doğru anladıysam, İslâm hukuku ve Batı anayasal düzeni arasında çoğu zaman bir karşıtlık olarak algıladığımız şeyin aslında İslâm'ın bir problemi olmadığını söylüyorsunuz. O zaman bu, bir din üzerine kurulu olan toplumların genel bir özelliği midir? Mesela, Hıristiyan veya Konfüçyüsçü bir toplumun da seküler devlet kalıbına sığmakta benzer problemleri yaşadığını mı düşünüyorsunuz?

Ahlaki kuralları temel alan sosyal bir sisteme bağlı herhangi bir toplum seküler bir varoluş tarzına uymakta ciddi manada zorlanacaktır. Sekülerliğin ne olduğunu hatırlayalım. Sekülerlik yalnızca dinî hayatı, özel alana tecrit etmek değildir. Bunun yerine, sekülerlik daha çok dinin, devlet tarafından ne olup ne olmadığına ve nerede ve nasıl yaşanabileceği durumuna karar verilmesidir. Siyasi teoloji açısından, sekülerlik Tanrı'nın Devlet tarafından öldürülmesidir. Devlet, herhangi bir dinî pratiği kısıtlayabilir, sınırlandırabilir, dışlayabilir veya azaltabilir ve böylece dinî alanın niteliğini ve niceliğini uygun gördüğü şekilde belirleme kudretine sahiptir. Bunun nedeni, devletin -insanlık tarihinin uzun zaman dilimine nispeten yeni bir kavram olan hikmet-i hükûmet veya *raison d'état* dediğimiz- kendi varoluş gerekçesiyle nihai egemen olmasıdır. Şimdi sorunuza doğrudan cevap vermek gerekirse, din ahlaki kurallara dayanan sosyal bir sistemse, o zaman evet, tüm dinler modern devletin elinde aşağı yukarı aynı zorluklarla karşı karşıya kalacaktır.

Batı hassasiyet ve değerleri açısından özel bir endişeye sebep olan iki alan, BM tarzı insan

hakları ve İslâm devletlerinde kadın haklarıdır. Sizce İslâmî bir toplumun bu tür hakları ile de göz ardı etmesi mi gerekiyor yoksa gerçekten İslâmî ve aynı zamanda bu Batılı hak kavramlarına saygılı makul bir İslâm devletine giden bir yol bulabilir miyiz?

Hiç şüphesiz bunlar, Müslüman dünyanın bilfiil sömürgeleştirildiği ve başlıca kurumlarıyla sosyal yapılarının parçalandığı 19. ve 20. yüzyılların karışık ve karmaşık tarihine bir giriş yapmayı gerektiren zor sorulardır. Hiç kimse son iki yüzyılda neler olduğunu anlamadan İslâm dünyasının mevcut ahvali üzerine konuşmamalıdır.

Kısaca söylersek, uluslararası insan hakları olarak adlandırdığımız şeyle İslâmî insan hakları anlayışı arasındaki mesafe, düşündüğümüz kadar büyük değildir. İslâm'ın imajını ciddi bir şekilde zedeleyen pek çok İslâmofobi var ve bu da böyle bir alan. Şu anda hukuk tarihçileri tarafından ileri sürülen, savaş hukuku ve diğer yasal hükümler ve hatta kurumlar dahil olmak üzere Avrupa uluslararası hukukunun İslâm'ın yasal geleneğinden ilham aldığına dair birçok saygın argüman var.

Bu gelenek, esirlerin durumu ve savaş sırasında savaşçı davranışlara karşı o kadar hassastır ki, birçok modern akli hayrete düşürebilir. Bazı Müslüman devletlerin belirli "evrensel haklar" kararnamelelerine direnişi, ilkesel olduğu kadar, bilhassa Batılı hak anlayışının reddidir.

MODERN AKIL, KADINLAR VE KARMAŞIK PROBLEMLER

Kadın meselesi daha da karmaşıktır. Öncelikle, kadınların tam yasal statüsünü (diğer hakların

yanı sıra evlilik mal rejimi ve oy kullanma hakları vb.) ancak 20. yüzyılın başlarında tanımaya başlayan Batı hukukunun aksine Şeriat, kadınları MS 7. yüzyıldan itibaren tam tüzel kişiler olarak tanıdığıdır.

İslâm'da kadın ve erkek aynı yasal mevkiye sahiptir, bu artık bin yılı aşkın süredir geçerli olan bir durumdur. Sorun, kadınların büyük ölçüde korundukları geleneksel bir sosyal yapıdan modern, kapitalist bir sosyal yapıya, yeni şartlarına uyum sağlamaları için gerekli değişiklikler olmaksızın geçmeleridir. 19. yüzyıl öncesi Şeriat sistemi altındaki kadınların hassas yasal bir kalıpta korunduğunu ve yasal haklar açısından ağırlıklı olarak Avrupa yasal kurum ve hükümlerine dayanan sözde modern yasal reformlardan daha fazla geliştiğini gösteren birçok araştırma var.

Tüm bunlara ilaveten, parçalanmış ve dengesiz Batılı ailenin kendilerine inandırıcı sosyal bir model sağlamadığı Müslüman toplumların daha muhafazakâr kesimlerinde kadınların statüsünün aşırı liberalleşmesi olarak görülen şeye karşı da ara sıra ters tepkiler olmaktadır. Pek çoğu kadınların liberalleşmesinin yapısal olarak toplumun sosyal dokusunu bilfiil yok eden (ve Batılı aile yapısına zarar veren) asıl suçlu olan kapitalizmle bağlantılı olduğunu fark etti.

Ve burada topluluk (*ümmet*) kavramının İslâm'da hem mikro hem de makro düzeyde (yani yerel, bölgesel ve uluslararası olarak) son derece önemli olduğunu vurgulamama müsaade edin. Taliban ve benzerleri (tamamı küçük azınlıklar olan ve ana akım Müslüman dünya tarafından büyük ölçüde reddedilen) grupların açık radika-

lizm ve fanatikliğinin yanı sıra dünyanın ve sadece Müslüman toplumların değil, kadın hakları, kapitalizm, hak kavramının kendisi -yani bu haklar gerçekte ne işe yarıyor, aile değerleri üzerinde nasıl bir etkisi var- ve bir dizi başka faktör arasındaki yapısal bağlantılarla nasıl başa çıkması gerektiği konusunda dikkate alınıp düşünülmesi gereken çok şey var. Başka bir deyişle, (Müslüman dünyasında veya başka bir yerde) kadınların içinde bulunduğu kötü duruma çözüm, hiçbir şekilde otonom değildir, aksine hepimizden kendimiz için kurduğumuz sistemin yapısal ve başlıca özelliklerini yeniden düşünmemizi talep eden bir çözümdür. Kadın haklarına sanki ayrı ve tamamen otonom bir kategoriymiş gibi dar bir şekilde odaklanmak büyük bir metodolojik hatadır.

İSLÂM'IN AHLAKÎ BOYUTU VE MODERN İSLÂMÎ FİNANS

Şeriat hukuku, diğer hukuk sistemleri gibi zaman içinde uyum sağlamasına izin veren yerleşik mekanizmalara sahiptir. Kuran ve Peygamber'in söyledikleri, ki bunlar sabittir, dışında İslâm hukuku aynı zamanda kuralların kaynağı olarak kıyasla akıl yürütmeyi ve fikhî içtimayı içeriyor. Bunlar modern Batı tarzı bir hukuk sistemine iyi bir şekilde aktarılabilir mi? Batı devlet hukuku ve geleneksel İslâm hukuku arasındaki fark yalnızca kuralların içeriğine dair mi yoksa bu kuralların nasıl geliştirildiği ve uygulandığı konusunda Şeriata dayalı bir modern hukuk sistemi oluşturmayı imkânsız kılacak daha derin farklılıklar var mı?

Ben ve diğer meslektaşlarımın yirmi yıldan fazla bir süre önce pek çok yazıda gösterdiği gibi

Şeriat gerçekten de, yasal değişiklik için kendi sistemi içerisinde muhtelif yöntemler oluşturmuştur. Mesele, niteliksel ve uzlaşmaz bir farklılık sorunu olduğu kadar değişebilme kabiliyetiyle ilgili değildir. Mesele, başka bir ifadeyle, etik baskıda kapatılamaz bir boşluktur.

Size, Şeriat ve modern zamanlarda yaşayabilme kabiliyeti üzerine düşünen modern Müslümanların pek çoğunu meşgul eden bir örnek vereyim. Bu örnek, İslâmî bankacılık ve İslâmî finanstır. Soru şudur: baskın ve hegemonik bir kapitalist yapı içerisinde Müslümanlar finansal işlemlerini "Şeriat usulüyle" nasıl yapmalıydılar. Bence biz mülkiyet ve mal varlığının eşitlikçi dağılımı prensibi şöyle dursun kapitalizmin herhangi bir ahlaki sistem üzerine kurulmadığı konusunda hemfikir olabiliriz. Kapitalizm ve şirketleri paranın para uğruna kazanılması gerektiği temel gerçeğini kabul ederler. İslâmî sistem ise, şeriat-tasavvuf yelpazesini kateden muhtelif şekilleri içinde, sermayeyi, sıkı bir dinî pratiğin temelinden yayılan ve sosyal olarak sabitlenmiş bir fenomen olarak görür. Bu nedenle para ve para kazanma yaratılmış dünyanın ayrılmaz bir parçasıdır yani bunlar, günlük ve dinî pratiğin ahlaki sisteminin temel unsurlarıdır. İslâm'da para iktisadi bir ahlak sistemine gömülüydü. Başka bir ifadeyle, para ahlaki bir oyun alanıydı.

Modern İslâmî finans, Batı'nın İslâm dünyasını işgal etmesinden önce bin yıl boyunca var olan Şeriat geleneğini yaşamının ne manaya geldiğine dair anlayışında genellikle teknik ve siğ olmuştur. Modern İslâmî finans, tefecilik ve riskin önlenileceği yanulsamasını veren birkaç takti-

ğin sorunu kesin olarak çözeceğini düşünüyor.

Bu en iyi ihtimalle kendini kandırmadır. İslâmî 'ekonomi'nin dizginsiz modern kapitalizmde eksik olan sağlam bir ahlaki boyutu ve unsuru olduğu gerçeğinden dolayı, hakiki anlamda İslâmî finansın modern kapitalizm içinde barındırılması kesinlikle mümkün değildir. Çeşitli yazılarımda bunu ele aldım ve örneğin, Şeriat'ın neden limited şirketin ve şirket kavramının yükselişine izin vermeyi reddettiğini açıkladım (bkz: *Şarkiyatçılığın Yeniden Düşünmek*²).

Şeriatın araç ve kaide repertuarında, şirketin oluşturulması için gerekli yasal araçların mevcut olmasına rağmen, bu ret üzerinde, bin iki yüz yıllık İslâm hukuk ve ticaret tarihi boyunca ısrar edildi. Şeriat sistemi kapsamlı ve yoğun bir şekilde hayırseverdi ve sermayenin yeniden dağıtılması ve yeniden dolaşımına yönelik yöntemler bu sistemin önemli ve faal bir parçasıydı.

Şeriat aynı zamanda hukuki kişiliği de reddeder çünkü diğerlerinin mallarının kaybına yol açabilecek her türlü davranıştan her (doğal) şahsi Müslümanı sorumlu tutar. Bu mantık, ekonomi yapma usullerimize ve kesinlikle şimdiki yaşam tarzlarımıza oldukça yabancı. Bu, 19. yüzyılda Avrupalı sömürgeci güçlerin neden Müslüman ülkelerin büyük çoğunluğunda Şeriat'ı ve onun kurumlarını yıkmak için saldırgan bir politika izlediğini açıklıyor. Şeriat, serbest piyasa ekonomisine karşıydı, son derece hayırseverdi ve modern kapı-

2 Wael B. Hallaq, *Şarkiyatçılığın Yeniden Düşünmek Modern Bilginin Eleştirisi*, çev. Ahmet Demirhan, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020.

talizmin üzerinde dahi düşünmeyeceği şekillerde yoksulların lehine işliyordu.

MODERN PROJENİN BAŞARISIZLIKLARI

Bazı âlimler, İslâm hukukunun hâlâ şekillendirilebilir ve yorum (içtihad) açık olduğu pencerenin yüzyıllardır kapandığını ve bugün varsa bile çok dar olduğunu söylüyorlar. Ancak siz bu değerlendirmeye katılmıyorsunuz. Nedenini kısaca anlatır mısınız?

Kemikleşme teorisi ve İslâm hukukunun katılığı, uzun zaman önce çürütülmüş bir Oryantalist efsaneydi. Bu efsane, Müslüman dünyasında hukukun elden geçirilmesi ve yeniden yapılandırılmasını haklı çıkarmak için sömürgeci güçler ve onların akademisyen orduları tarafından desteklendi.

Mesele, Şeriat'ın katı olup olmaması değil. Olmadığı kesin. Mesele, Şeriat'ın etik baskısını kaybetmeden, yani kimliğini kaybetmeden moderniteye ve modern kapitalizme ve bunların uzantılarına ve hegemone etkilerine uyum sağlamak için kendisini ne kadar genişletebileceğidir.

İslâmî finans hakkında az önce verdiğim örnek, amacımı iyi bir şekilde açıklıyor ve son iki yüzyıldır hayatımızı yöneten ve -unutmamalıyız- bizi çevresel, siyasi ve sosyal felaketlere götüren sisteme uyum sağlamanın gerçek zorluklarını gösteriyor. Modern projenin başarısızlıkları o kadar büyük ki, dünyanın dört bir yanındaki birçok insanı -Müslüman ve gayrimüslim aynı şekilde- duraklatıyor, şimdi, eli kulağında felaketlerin gölgesinde yaşadıkları hayatlarını yeniden düşünmek için eski ge-

leneklerinden ne gibi dersler çıkarabileceklerini düşündürüyor.

SÖZDE EVRENSEL İNSAN HAKLARI VE AHLAKİ ZAMAN

Ayrıca insan haklarının gerçekten evrensel bir kavram olup olmadığı konusunda daha temel bir soru var gibi görünüyor. BM tarzı insan haklarının Batılı bir kavram olduğunu düşünüyorsunuz musunuz? Dünyadaki tüm toplumların bu haklara saygı duymasını talep etmek ahlaki olarak doğru mu, yoksa diğer kültürlerin haklı olarak kendi, bazen uyumsuz, değer sistemlerinde ısrar edebileceğini kabul etmek zorunda mıyız?

Bir iktidar sisteminin bir parçasını ya da bir yönünü, bu yönün ya da parçanın nasıl daha büyük bütün tarafından oluşturulduğunu, ona bağlandığını, ondan etkilendiğini ya da yapısal ve epistemolojik olarak onun tarafından nasıl kuşatıldığını kavramadan anlamının mümkün olduğunu düşünmüyorum.

Bugünün sözde evrensel insan hakları evrensel olmaktan çok uzaktır çünkü bunlar çoğunlukla baskın Batılı güçlerin tecrübelerinin ürünüdürler. Uluslararası hukuk ve insan hakları ve daha pek çok şey güçlüler tarafından şekillendirildi ve diğerlerine kurallara uymak kaldı. Her toplum ya da kültür -kendi hâline bırakılırsa- kendi insan kavramını geliştirecek ve bununla birlikte, her toplum -yine kendi koşullarına göre gelişmeye bırakılırsa- kendi insan hakları kavramına sahip olacaktır.

Sorun, 19. ve 20. yüzyıllarda sömürgeci Avrupa'nın elinde İslâm'a olduğu gibi, bir toplumun veya kültürün "ekolojisi" yok edildiğinde ortaya çıkıyor. 19. yüzyıl sona erdiğinde, artık

yerli ve doğal bir sistem yoktu. Tasavvuf ve diğer pek çok şey gibi Şeriat da fiilen yok edildi ve yok olmadığı birkaç durumda (kişisel statü hukuku örneğinde olduğu gibi) içi boşaltıldı ve sahtesine dönüştürüldü.

Şimdi soru, Müslümanların insan hakları (ve daha pek çok şey) açısından Şeriat'ın gerçek ruhunu nasıl kurtaracağı ve artık kurumsal bir hafızadan başka bir şey olmayan bir sistemi nasıl canlandıracağıdır. Bu nedenle, soru yalnızca diğer kültürlerin insan hakları kavramlarını kabul edip etmememiz gerektiğiyle ilgili değildir. Gerçekten can sıkıcı soru, geri alınabilecek bu kültüre özgü hakların neler olduğu sorusudur. Bugün artık kabul edilebilir olmayan sosyo-ekonomik ve politik bağlamlarda büyüdükleri göz önüne alındığında, onları nasıl geri alabiliriz? Bu tür geçmiş sistemlerin büyük başarılar elde ettiğine şüphe yok, ancak onların ruhunu -veya bugün insanlık durumunu iyileştirmemize yardımcı olacak o ruhu- geri almak için ne tür bir buluşsal metodoloji kullanmalıyız?

Günümüz son derece sorunlu, dünyanın her yerinde çok fazla yıkım yaşanıyor ve gelecekte bihaberiz. Yapabileceğimiz tek şey, kendi tarihimizde yaptığımız iyi ve kötü amellerden öğrenmeye çalışmaktır. Tarih sadece bir olaylar dizisi, geride ölü insanlar ve olaylar bırakan ilerleyici bir doğrusal çizgi değildir. Tarih aynı zamanda ahlaki bir zamandır ve ahlaki zaman ebedidir.

Kaynak: <https://daily-philosophy.com/interview-wael-hallaq-islamic-law/>

Çeviren: Hayrunnisa Sağlam